

استاد ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

(Prof. Dr. Muhammed Nur DOĞAN Armağan Sayısı)

E-ISSN: 2651-3013

DOI Number:

Cilt: 2 Sayı: 1 Şubat 2019

ss. 279-311

Makalenin Geliş

Tarihi

10/02/2019

Makalenin

Kabul Tarihi

22/02/2019

Yayın Tarihi

28/02/2019

MISRAYI ARUZA UYDURAN BİR ŞAİR: ZİVER VE ŞİİRLERİNDE ARUZ TASARRUFLARI

Hasan KAPLAN*

ÖZET

Aruz vezni Arap edebiyatında doğmuş, oradan Fars edebiyatına ve Türk edebiyatına geçmiştir. Türk edebiyatında aruz kuralları Arap ve Fars aruz bilgisine dayalı olup kaynaklarda imale, zihaf, med ve ulama gibi uygulamalardan ibaret görülmektedir. Divanlar üzerine inceleme yapan araştırmacılar da şairlerin aruz kullanımlarını değerlendirirken öncelikle şairlerin kullandıkları bahir ve kalıplara yer vermiş, daha sonra ise bu uygulamalara dair birkaç örnek vermekle yetinmişlerdir. Her bir şairin aruz veznini kullanımı ayrıntılı bir şekilde incelenemediği için Türk edebiyatında şairlerin aruzun tatbikinde yer verdikleri imla ve telaffuza dayalı birtakım tasarruflar tespit edilememiştir. Bunlar tespit edilemeyince öncelikle Arap ve Fars aruzu karşısında Türk aruzunun gelişim ve değişim seyri izlenememiş, sonrasında da yayımlanmış divanlarda “vezin hatası, vezin tutmuyor, vezin çıkmıyor, vezin bozuk, vezin eksik...” gibi uyarılarla karşılaşmak kaçınılmaz olmuştur. Araştırmacılar vezin hatası olarak belirttikleri bazı durumlarda ya müstensihleri suçlamışlar ya da şairlerin nazım bilgisinin eksik olduğunu ima etmişlerdir.

Bu çalışmada şiirlerinde aruza dair birçok farklı uygulamaya yer veren bir şair olan Ziver'in (18. yüzyıl) aruz veznini nasıl kullandığı incelenmiştir. Aruzun Türk(çe)leşme seyrinin ancak farklı şairler üzerine yapılacak ayrıntılı ve karşılaştırılmalı çalışmalar neticesinde izlenebileceği aşikârdır. Bu düşünceden hareketle Ziver'in veznin gerektirdiği açık veya kapalı heceyi elde etmek, mısradaki hece fazlalığını veya

* Dr. Öğr. Üyesi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı A.B.D. h1982kaplan@hotmail.com ORCID: 0000-0003-1290-7219

eksikliğini gidermek için yaptığı uygulamaları ve bulunduğu tasarrufları tespit etmek, böylece aruzun Türk şiirindeki seyrine küçük de olsa katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zîver, aruz vezni, aruz uygulamaları, aruz tasarrufları.

A POET WHO MATCHES VERSE TO PROSODY: ZÎVER AND ARUZ CHOICES IN HIS POETRY

ABSTRACT

Aruz prosody was born in Arabic literature and then took place in Persian and Turkish literature. Aruz rules in Turkish literature is based on the knowledge of Arab and Persian prosody, and it is seen that there are practices in the sources such as imale, zihaf, med and ulama. The researchers, who are also studying on the divans, firstly give place to sections and aruz rhythms that were used by poets to make use of the aruz and then give a few examples about these practices. Since the use of the poet's prosody has not been analysed in detail, it has not been possible to determine the savings in Turkish literature based on the spelling and pronunciation of the poets. When they could not be detected, the development and change of the Turkish aruz could not be observed against the Arab and Persian aruz. In the published divans, it was inevitable to encounter warnings such as "aruz meter faults, meter does not keep, meter does not come out, meter is broken, meter is defective...". Researchers have blamed scribes in some cases, or implied that poets are incomplete. In this study, it was investigated how Zîver (18th century), a poet who used many different applications in his poetry, used the prosody meter. It is obvious that the course of finalization of aruz can only be followed by detailed and comparative studies on different poets. Considering this thought, it was aimed to determine the applications that Zîver has done for obtaining the open or closed syllable required by the counter, for eliminating the excess or deficiency of syllables in the verse, thus contributing to the course of aruz in Turkish poetry.

Key Words: Zîver, aruz prosody, aruz applications, aruz choices.

GİRİŞ

Klasik Türk edebiyatında şiir, mevzun ve mukaffa söz olarak tanımlanmıştır. Şiirin mevzun yönüyle vezin, mukaffa yönüyle kafiye kastedilmiştir. Belirli bir edebî geleneğe dayalı olan klasik şiirde vezin ve kafiye söz konusu olduğunda geleneğin belirlediği esaslar, geleneğin çizdiği sınırlar klasik şairin bugünkü anlamda bir özgürlük, özgünlük ve özgülük içinde şiir söylemesine/yazmasına engel teşkil etse de klasik şair, şiire ve onu oluşturan unsurlara dair belirlenmiş kaideleri birtakım tasarruflarla zorlamasını hatta aşmasını

bilmiştir. Bunu şiir tanımında vurgulanan kafiye ve redifte görmek mümkündür. Klasik Türk edebiyatında kafiye, şiirde en esaslı unsurlardan biridir. Sözü mısra, beyit veya bendin sonunda toplayan, yönlendiren, söze ritim ve ahenk katan kafiyedir. Yeni bir kafiye bulmak bu edebiyatta bir övünç vesilesidir. Kafiye bulamayanlar için ise kafiye lügatleri vardır. Kafiyenin nasıl yapılacağı belagete dayalı eserlerde uzun uzun anlatılmıştır. Belagat kafiyeyi tam bir kurallar silsilesi olarak şaire sunarken aynı şeyi vezinde de yapar. Bu edebiyatta nasıl kafiyesiz şiir yoksa -ki müfredler dâhil edilmediğinde- vezinsiz şiir de yoktur. Vezinde de kafiye gibi belirlenmiş kurallar vardır. Bu kuralların da şairi kafiye gibi sınırlandırdığı düşünülebilir. Ancak klasik şair başka bir ifadeyle gelenekçi şair aruz ve kafiye risalelerinde, belagete dayalı eserlerde uzun uzun anlatılan esasları her zaman dikkate almamıştır. Uyulması zaruri görülen kaideleri her şair yeri geldiğinde farklı yönlerden esnetmiş, büsbütün sınırların dışında kalmayı istemese de sınırları zorlamaktan da vazgeçmemiştir. Bunu en açık şekilde vezinde, klasik şairin tercihi olan aruz vezninde görmek mümkündür.

Aruz vezni, hecelerin açıklık ve kapalılığına, başka bir ifadeyle uzunluk ve kısalığına dayanmaktadır. Arap edebiyatında doğmuş, oradan İran edebiyatına geçmiştir. İstilah olarak lügatlerde çok farklı anlamlara gelen aruzun, doğuşuna dair de farklı rivayetler bulunmaktadır¹. Bu rivayetler bir kenara bırakılırsa aruzun şiir ile musiki arasındaki yakınlığın bir sonucu olarak söze ritim vermek ve sözü ahenkli kılmak isteyen şair için önemli bir araç olduğu söylenebilir. Bu araçtan faydalanmak isteyen şairin karşısında bir dizi zorluk bulunmaktadır. Bu zorlukları Fars şairi bazı tasarruflarla aşmasını bilmiştir. Bunu yaparken de aruzu Arap edebiyatından tüm bahir ve kalıplarıyla değil, kendi millî zevkine uygunluk arz eden bahir ve kalıplarıyla almış, zamanla aruza yeni bahir ve kalıplar kazandırmıştır (İsen, 1994: 119). Arapçanın hususiyetlerine uygunluk arz eden aruz, Arapçadan farklı bir dil olan Farsçada, Fars şairlerinin imla ve telaffuzda yer verdikleri birtakım tasarruflarla aşılmıştır. “İhtiyârât-ı şâiri” terimi ile karşılanan bu tasarruflar zamanla çoğalınca İranlılar, Arap şiirinden alıp uzun yıllar taklidî olarak kullandıkları aruz veznini Farsçanın ses, şekil, kelime ve cümle yapısına göre yeniden ele alarak kendilerine özgü bir aruz oluşturma gayretine girmişler ve bu işte de muvaffak olmuşlardır (Düzenli-Bulak, 2018: 148). Aruz, Türk edebiyatına geçip kullanılmaya başlandığında aruzun Türkçenin ses ve söyleyiş özelliklerine tam uymaması, Türkçenin yapı ve köken bakımından

¹ Bu rivayetlere dair geniş bir değerlendirme için bk. Nihad M. Çetin (1991). “Arüz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 3, s.s. 424-437.

hem Arapçadan hem de Farsçadan farklılık arz eden yönü Türk şairleri zorlamış, şairler de bu zorlukları aşmak amacıyla aruz uygulamaları dediğimiz imale, zihaf, med ve ulama gibi yollara başvurmuşlardır Bu uygulamalardan ilk ikisi kusur olarak görülürken son ikisi aruzda ahengi temin eden uygulamalar olarak değerlendirilmektedir. Uygulamaların yanı sıra şairler aruzu tatbik ederken imla ve telaffuzda da bazı tasarruflarda bulunmuşlardır. Bu uygulamalar ve şairlerin aruz üzerindeki bazı tasarrufları² tam olarak bilinmediğinde bir şairin aruz kullanımını hakkında değerlendirme yapan araştırmacı -bilindik olmayan uygulama ve tasarruflarla karşılaştığında- ya bunları hata olarak görmüş ya da ahenksizlik olarak değerlendirmiştir³. Bugün yayımlanmış divanların bir kısmında araştırmacılar vezin hatası olduğunu belirtmek için “vezin eksik, vezin çıkmıyor, vezin tutmuyor, vezin bozuk...” şeklinde uyarılara yer vermektedir. Araştırmacılar tarafından vezin hatası olduğu söylenen mısralarda şayet bir vezin hatası varsa bunun bir sebebi yahut bir kaynağı da olmalıdır: Bunların ilki müstensih kaynaklı olup müstensihin şairin bilinçli tercihini yani tasarrufunu fark edememesinden, kelimeleri yanlış okuyup yazmasından, bazen de dikkatsizliğinden kaynaklanmaktadır. İkincisi şairin nazım bilgisinin eksikliği ve dikkatsizliğidir.

² Bu tasarruflara dair önemli bir çalışma yapan Aksoyak (2008: 396), Osmanlı şairlerinin aruz vezninin çıkmasını sağlamak için özellikle Türkçe sözcüklerde hecelerin ses değerlerini değiştirdiklerinden bahsetmiştir. Aksoyak (2018: 397-401), söz konusu çalışmada aruz tasarrufları başlığı altında kendisinden önce uzun ünlü bulunan ve sonu “nün”la biten hecelerde yapılan medleri, Türkçe kelimelerde yapılan medleri, son hecesinde uzun ünlü bulunan ve ünsüzle biten kelimenin kendinden sonraki ünlüye ulanmasıyla uzun hecenin kısa okunmasını, hece sayısının artırılmasını, hece sayısının azaltılmasını, Farsça tamlamalardaki -yı sesinin atılmasını incelemiştir. Bu tabiri kullanan araştırmacılarından biri olan Düzenli (2017: 388) ise aruz tasarruflarını, mısranın vezne uygun hâle gelmesi için kelimenin morfolojisinin değiştirilerek kullanılması olarak tanımlamıştır.

³ Kaplan (2017: 392), şairlerin aruz veznini kullanımlarını değerlendiren araştırmacıların inceleme ve yaklaşımlarını şu şekilde özetlemiştir: “Şairlerin divanları üzerine yapılan tahlili çalışmalarda onların aruz veznini kullanımı yer yer incelenmiştir. Ancak incelemeler daha çok, bahir ve kalıpların tespiti şeklinde sınırlı kalmış; az da olsa imale, med gibi uygulamalara dair örnekler verilmiştir. Yani ayrıntılı bir inceleme yapılmadığı için Türk aruzunun maalesef Arap ve Fars aruzu karşısındaki millî yönü ortaya çıkarılamamış, şairlerimizin aruzu kendilerine mal ederken yer verdikleri uygulamalar (hece düşürme, hece ekleme...) tam olarak tespit edilememiştir. Bu uygulamalar tespit edilemediği için de aruz uygulamaları (imale, med, ulama, zihaf...) çoğunlukla bir kusur olarak görülmüştür. Hatta şairlerin bazı farklı uygulamaları (Arapça ve Farsça kelimelere dahi hece ekleme ve kelimelerden hece eksiltme, kelimelerin hece ve ses yapısını değiştirme) tespit edilemeyince, araştırmacılar tarafından vezin tespit edilemediğinden “vezin çıkmıyor, vezin hatalı, vezin yok” gibi açıklamalarda bulunulmuştur. Bazen suç müstensihlere atılmış, şairin nazım bilgisinin eksik olduğu dahi söylenmiştir. Bu doğrultuda aruz uygulamaları ve şairlerin tasarrufları doğru yorumlanmadığında şair hakkında yanlış hüküm verilebilmektedir. Şu noktayı özellikle vurgulamak istiyoruz. Aruzun Türk(çe)leşme serüveni ancak şairler üzerine yapılacak ayrıntılı ve karşılaştırılmalı çalışmalar neticesinde izlenebilecektir.”

Bazen şair manayı şekle tercih etmekte, nasıl söyleyeceğinden ziyade ne söyleyeceğine önem vermektedir. Bu durumda şekle dair unsurları aşına olmadığımız tarzda yahut özentisizce kullanabilmektedir. Üçüncüsü ise araştırmacıdan kaynaklı olup araştırmacının ya şiire gereksiz müdahalesinden ya da hiç müdahale etmemesinden kaynaklanmaktadır. Bazen de bu hatalar araştırmacının şairin geleneksel anlayış ve esaslarla örtüşmeyen tasarrufunu fark edememesinden ortaya çıkmaktadır. Oysa birçok aruz hatası yapılacak birkaç küçük düzeltme, ekleme ve çıkarmayla giderilebilmektedir. İşte bunları sağlayacak olan şey aruz uygulamalarının yanı sıra imla ve telaffuza dayalı bu tasarrufların doğru bir şekilde tespit edilebilmesinden geçmektedir. Aksi durumda şairin aleyhine bir hüküm verilmekte, şairin vezin kullanımını hatalı değerlendirilmektedir. Klasik şairin aruzu tatbik ederken yer verdiği uygulama ve tasarrufların bir kısmı şunlardır:

- a. Türkçe kelimelerin herhangi bir hecesinde -kök veya ek fark etmeden- imale yaparak açık heceyi kapalı hâle getirme.
- b. İzafet kesresinde ve atıf vâvında yaygın bir şekilde imale yapma.
- c. Arapça ve Farsça kelimelerin son hecesinde bilhassa hâ-i resmîyede imale yapma.
- ç. Kapalı hece olmadığı hâlde açık bir heceyi imla yoluyla kapalı gösterme, kısa heceyi uzatma⁴.
- d. Bir kelimeye imlada uzun ünlü ekleme (bana/bânâ, bir/bîr, düşmen/düşmân).
- e. Sonu “elif nûn” ile bitmesine rağmen Arapça ve Farsça kelimelerde yeri geldiğinde med yapma.
- f. Yeri geldiğinde Türkçe kelimelerde med yapma.
- g. Medli heceden sonra ünlü ile başlayan bir kelime olmasına rağmen ulama yerine heceyi medli okumayı tercih etme.
- ğ. Medli hece karakteri taşımasına rağmen söz konusu heceyi yaygın tabirle bir buçuk (biri kapalı biri açık) okumama ki bu, bir tür zihafır.
- h. İmla harflerini med harfi gibi kullanma⁵ (bilhassa Türkçe kelimelerde imale ve med yaparken buna yer verme, istihlaf).

⁴ Kılıç (2007: 443), Türkçe kelimelerin imlasında zamanla aruzdan dolayı ortaya çıkan ve aruz imlası adını verdiği bir imladan bahsetmekte, aruz imlası dikkate alınarak yazılan kelimelerdeki imalelerin gerçek bir imale olarak görülmemesi gerektiğini belirtmektedir. Kılıç (2008: 472), aruz imlasını şöyle tanımlamıştır: “Türkçe kelimelerin, bilhassa vokalleri bakımından, aruza yani aruz tef’ile ve kalıplarına, buradaki kapalılık açıklık esasına uyularak yazılmasıdır.”

⁵ Pala (2000: 108-110), divan şairlerinin imaleyi göz için de kullanabildiklerini söylemektedir. Pala’ya göre divan şairleri, “hâ, yâ, vâv, elif” harfleri ile yazılan heceleri tıpkı tamlama “-i”leri veya “ve” manasında kullanılan “u, ü” bağlaçları gibi gerektiği zaman uzun hece, gerektiği

1. Zihaf yaparak kapalı heceyi açık hâle getirme, aslı uzun olan heceyi kısa okuma.
- i. Son hecesinde uzun ünlü bulunan ve ünsüzle biten kelimeyi, kendisinden sonraki ünlüye ulayarak uzun heceyi kısaltma (cân oldur/ca-nol-dur).
- j. Ulama yaparak sonu kapalı olan heceyi açma.
- k. Ulama yaparak medli heceyi normal (tek ve kapalı hece) hece hâline getirme.
- l. Ünlüyü ünlüye ulayarak veznin gerektirdiği hece sayısını elde etme (n'eyler, k'ola).
- m. Arapça ve Farsça kelimelere telaffuzda bir ünlü ekleme (sihr/sihir, hüsn/hüsün, zıkr/zikir, şükr/şükür), bu tür kelimeleri Türkçedeki okunuşlarına göre telaffuz etme.
- n. Bir kelimenin başındaki harfi atarak açık hece elde etme, telaffuzda ünlüyle ünsüzün yerini değiştirme (İstanbul/Sitanbul, İsfahan/Sıfahân, efsâne/fesâne).
- o. Arapça, Farsça ve Türkçe kelimelerde hece sayısını azaltma. Bunu şeddeliyi şeddesiz okuyarak yahut birden fazla hecesi olan kelimelerdeki ünlüyü atarak yapma (mürüvvet/mürvet, yumuşak/yumşak). Bunu iki kelime arasında ünlüyü ünlüye ulayarak yahut kaynaştırarak da yapma (ilmi ola/ilm'ola).
- ö. Şeddesiz harfi şeddeli okuma (şeker/şekker, mersiye/mersiye, perî/perrî).
- p. Şeddeli harfi şeddesiz okuma (hatt/hat, dürr/dür, hakk/hak).
- r. Kapalı hecedeki uzun ünlüyü atıp heceyi açık hece hâline getirme ki yanlış bir isimlendirme ile tahfif olarak da bilinir (günâh/güneh, gâh/geh, mâh/meh).

Yukarıda aruz vezninin Türk şiirine tatbikinde yer verilen “imale, zihaf, tavsil, tahrik, teskin, teşdid, tahfif, tezyid, tenkis...” gibi isimlerle anılan uygulama ve tasarrufların bir kısmı sıralanmıştır. Söz konusu tasarruflara bakıldığında bunların iki temel amaçla yapıldığı görülmektedir: Bunlardan ilki, veznin mısraya sorunsuz bir şekilde tatbik edilebilmesi için ihtiyaç duyulan açık veya kapalı heceyi elde etmek; ikincisi ise mısradaki hece fazlalığını veya hece eksikliğini gidermektir (Düzenli-Bulak 2018: 168). Bu çalışmada şairlerinde bu türden tasarruflara sıkça yer veren şairlerden biri olan Zîver'in (18. yüzyıl)

zaman da kısa hece olarak okumaya meyyaldır. Pala, Türkçe kelimeler Osmanlı elifbası ile yazılırken vokalleri karşılayan imla harflerinin (elif, hâ, yâ, vâv) Türkçenin sessizleri gibi kabul edilebileceğini ve bu vokallerin aruz gereği uzun okunabileceğini belirtmektedir. Türkçe kelime ve eklerde görülen bu uygulamanın klasik şairler arasında bir aruz hatası olarak görülmediğini, bilakis aruzu Türkçeye uygularken şairlerin bundan istifade ettiklerini, bu tarz imalelere “istihlaf” denilebileceğini söylemektedir. Pala, istihlaf tarzı imalelerin tespiti yapılmadığında şairlerin aruz hatası yapmakla itham edildiklerini belirtmektedir.

henüz yayımlanmamış olan divanındaki uygulama ve tasarruflar değerlendirilecektir⁶.

⁶ Çalışma konumuz olan Ziver, Millet Kütüphanesi kataloglarında hem İbrahim Ziver hem de Ahmed Ziver Hacıoğlu Pazarcıgilî olarak kayıtlıdır. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Mnz. 129 numaralı nüshanın sonuna “Anadolu kalemi kâtiplerinden İbrahim Ziver Efendi divanı; ölümü 1174” olarak not düşülmüştür. Milli Kütüphanede ise Ahmed Ziver olarak kayıtlıdır. İbrahim Ziver’in biyografisi Râmiz’in *Âdâb-ı Zurafâ*’sında geçmektedir. Burada İbrahim Ziver İstanbullu, Anadolu kalemi kâtiplerinden biri olarak gösterilmiştir. Biyografide yer verilen iki beyit Ziver’in divanının üç nüshasında da yoktur. Şairin ölüm tarihi tezkirede H. 1074 (M. 1661-62) olarak belirtilmiştir (Erdem, 1994: 145). Bu tarihin yanlış olma ihtimali yüksektir. Zira *Âdâb-ı Zurafâ* Mirzâ-zâde Sâlim’in tezkiresine zeyl olup 1720 ile tezkirenin tamamlandığı 1784 tarihine kadar yaşamış 375 şairin biyografisini içermektedir (Erdem, 1994: XXVII). Müellif hattı da olan *Âdâb-ı Zurafâ*’da yazar tarafından bazı şairlerin hâl tercümelerinin tamamlanması için boş sayfalar bırakılmıştır. Nail Tuman (2001: 298), *Sicill-i Osmanî*’de İbrahim Ziver için verilen H. 1174 (M. 1760-61) tarihini yanlış kabul eder. Bu tarihte vefat eden Ziver, Tuman’da (2001: 298) Ahmed Ziver Hacıoğlu-pazarlı olarak kayıtlıdır. Tuman, her iki Ziver için şiir örneği vermemiştir. Tuman’ın bahsettiği diğer Ziver ise melamiyyundan bir zat olarak kayıtlı olup vefatı H. 1202 (M. 1787-88)’dir. Burada örnek olarak verilen

Yandım şerâr-ı micmer-i hâl-i mu’anbere

Düşdüm hirâs-ı gâmzeñ ile nevk-i hânçere

matlı şiir şairin tarafımızca hazırlanmakta olan divanının üç nüshasında da vardır. Bu matla *Tezkire-i Silâhdâr-zâde*’de Ziver Ahmed Efendi adlı bir şaire ait gösterilmiştir. Tezkirede üç dilde şiir söyleyebildiği belirtilen Ziver’in hayatının tahkike muhtaç olduğu belirtilmiştir (Öztürk, 2018: s.y.). Aynı matla *Silâhdâr-zâde Tezkiresi* ile hemen hemen aynı şairleri içeren Şefkat’ın *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*’sında H. 1202’de (M. 1787-88) vefat ettiği söylenen Ahmed Ziver isimli bir şaire ait gösterilmiştir. Şefkat, şairin üç dilde şiir söyleyebildiğini belirtmiş ve hayatının tahkike muhtaç olduğunu söylemiştir (Kılıç, 2017: 157). Tuman’ın H. 1202’de vefat ettiğini belirttiği Ahmed Ziver, Silâhdâr-zâde Mehmed Emin’in ve Şefkat’in bahsettiği Ziver’dir. Tuman (2001: 201), şairin divanının bir nüshasının Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi Mnz. 189’da, diğer nüshasının ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T. 410’da kayıtlı olduğunu belirtir. Bizim çalışmamızda tenkitli metni kurarken esas aldığımız nüshalardan biri Ali Emiri Efendi Mnz. 189 numaralı nüshadır. Ancak bu iki nüshadaki şiirler birbirinden farklı olup nüshalar farklı Ziverlere ait görünmektedir. Bu bilgilere göre İbrahim Ziver ile Ahmed Ziver’in karıştırılmış olma ihtimali yüksektir. Ziver’in çalıştığımız divanda yer alan ve yaşadığı dönemdeki bazı doğum, ölüm, göreve gelme ve inşa faaliyetleri için düşürdüğü tarihler 1736, 1738, 1744, 1748, 1750 gibi yıllara tekabül etmektedir. Aynı şekilde kasideler bölümünde kendileri için methiye yazılan bazı isimler on sekizinci yüzyılın devlet adamlarıdır. Bunların bir kısmı şunlardır: Sultan I. Mahmud (ö. 1754), Şeyhülislam Es’ad Efendi (ö. 1753), Sadrazam Hekimbaşı-zâde Ali Paşa (ö. 1758), aynı zamanda şair de olan Defterdar Atıf Efendi (ö. 1742) ve Defterdar Behçet Efendi (ö. 1755). Silâhdâr-zâde Mehmed Emin’in ve Şefkat’in hayatı tahkike muhtaçtır diye belirtmeleri Ahmed Ziver hakkında verdikleri bilgiden emin olmadıklarını göstermektedir. Şu halde başka bir Ahmed Ziver olmalıdır ki bu kişinin Vefeyât-ı Ayvansarâyî’de Şeyh Koruklu Mehmed Fahri’nin vefatına H. 1148 (M. 1735-36) tarihli bir tarih mısrası yazdığı kayıtlıdır (Ekinci, 2017: 71-72). Şairin zikrettiği devlet adamları, düşürdüğü tarihler bize incelediğimiz Ziver’in 18. yüzyılın ortalarında hayatta bir şair olduğunu göstermektedir. Şiirlerinde Bosnalı Sâbit (ö. 1712), Nâbi (ö. 1712), Nedim (ö. 1730), Seyyid Vehbî (ö. 1736), Münif (ö. 1743-44), Vesim (18. yüzyıl), Âsım (18. yüzyıl) gibi şairleri zikreden Ziver, yaşadığı

1. İMALE

İmale aruz terimi olarak bir kelimedeki ünlüyü uzun ünlü şeklinde okumak, açık heceyi kapalı hece hâline getirmektir. Divanlarda en fazla görülen aruz uygulamalarının başında gelen imale aruzda bir kusur olarak görülmüştür.

Zîver, imaleyi en fazla izafet kesresinde yapmıştır. Gerek izafet kesresinde gerekse atıf vâvında yapılan imaleler, araştırmacılar tarafından belirgin bir kusur olarak değerlendirilmemiştir. A. Sırrı Levend (2015: 637), terkiplerdeki izafet veya vasıf kesrelerinin divan şairleri tarafından “avârız-ı evzân” kaydıyla mübah sayıldığını söyler. Açık heceyi kapalı hece hâline getirmek çoğu defa bir kusurdur, bu kusurun en aza indirildiği imaleler ise tamlama kesrelerinde yapılanlardır (Saraç, 2010: 211). Gerektirdiği durumlarda Farsça tamlama kesresi aruzda uzun hece hâlinde okunabilir (İlaydın, 1997: 73). Bu tür imaleler, bir kusur olmadığı gibi bir ahenk de bildirmez. Zira Farsça tamlama kesrelerinde yapılan imalelerin anlamı pekiştirici ve vurgulayıcı bir işlevi yoktur. Çünkü bu -i’ler Türkçe cümleler içerisinde, cümle ögeleri arasında doğrudan bir anlam ilişkisi kurmazlar. Bu nedenle, bu -i’lerde yapılan imaleler sadece aruzda vezni düzeltmek içindir (Dilçin, 2010: 38). Zîver, aşağıdaki beyitte yedi imale yapmıştır. İmalelerin tamamı izafet kesresindedir. İkinci beyitte ise şair beş imale yapmıştır. Bu imalelerden ikisi atıf vâvında üçü izafet kesresindedir. Diğer beyitte ise dört imalenin üçü izafet kesresindedir.

(mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün)

Görüp gîti-metâ’-ı Vehbî-i bendergeh-i nazmı

Nesîc-i kârgâh-ı Nâbî-i şehri-i Haleb şandım (AE 43a⁷)

(mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün)

Hemân müzdâd-ı’ömr ü devlet ü yümn-i sa’âdetle

Serîr-ârâ-yı şadr ol tâbe-saḥ-ı târem-i vâlâ (AE 51b)

yüzyılın birtakım üslup özelliklerini şiirlerinde yansıtmıştır. Şiirlerinde mahallî motiflere yer veren şairin dili sebk-i Hindî özellikleri taşımaktadır. Zîver’in hayatı, sanatı ve divanına dair bir çalışma tarafımızca hazırlanmaktadır. Divanının üç nüshası tespit edilmiş, bu üç nüshadan hareketle divanın tenkitli metni kurulmuştur. Şairin divanında kasideler bölümünde 25’i kaside nazım şekliyle yazılmış toplam 35 şiir mevcuttur. Bu bölümde ayrıca 3 kısa mesnevi, 2 kıt’a, 2 terki-bent, 1 terci-bent, 1 muhammes, 1 tahmis mevcuttur. Gazeller bölümünde Arap alfabesinden 28 harfle yazılmış toplam 86 gazel, 1 murabba; rubâ’iyyât başlığı altında 9 şiir, mukatta’ât başlığı altında 7 kıt’a, metâli başlığı altında 4 matla; târihât başlığı altında 10 kıt’a-i kebire, 3 kaside vardır. Şairin biyografisi ve edebî kişiliği tam olarak hazırlandıktan sonra, çalışmanın kısa bir süre içinde kitap hâlinde yayımlanması planlanmaktadır.

⁷ Zîver Ahmed. Divan, Millet Ktb., Ali Emiri Efendi, No: 189.

(fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün)

Ben o me’yūs-ı şifā-sāz-ı ṭabīb-i ‘illetim

Nefy-i te’şīr eyledi eczā-yı ḥāşiyet baña (AE 34b)

Türkçe kelimelerde kısa bir heceyi uzun hece okumak şeklinde tanımlanan imaleye sadece Türkçe kelimelerde değil, Türkçe olmayan kelimelerde de yer verilmiştir. Bu tür imaleler, diğer imalelere göre daha az yapılmıştır. Örneğin Fuzûlî, gazellerinde Türkçe olmayan 32 farklı kelimedede toplam 64 imale yapmıştır. Fuzûlî’nin Arapça ve Farsça kelimelerde yaptığı imaleler, tüm imalelerin % 1,3’ünü oluşturmaktadır. Bâkî ise gazellerinde Türkçe olmayan 48 farklı kelimedede 106 imale yapmıştır. Bâkî’nin Arapça ve Farsça kelimelerde yaptığı imaleler ise tüm imalelerin % 1,4’ünü oluşturmaktadır (Kaplan, 2017: 395-396). Her iki şairin imale yaptığı Arapça ve Farsça kelimelerin ortak özelliği son hecesinin kısa ünlü ile bitmesidir. Ziver’in Arapça ve Farsça kelimelerde yaptığı imalelere bakıldığında imalenin kelime sonunda ve “hâ” harfiyle karşılanan “a/e” sesinde başka bir ifadeyle kısa ünlüde yapıldığı görülmektedir.

(fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün)

Öyle leb-rîz-i cünün-ı ışkıñım [kim] feryāda

Bülbül-i nağme-ṭırāz-ı nev-bahārım sevdiğim (AE 44a)

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Ben ol ṭurfe gazāl-ı ḥüsne telmîḥ-i vişāl itmem

Gelü-yı nāfesin leb-rîz-i ḥün-ı infi‘al itmem (AE 43a)

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

O rütbe tîz-per-cünbân olur kebg-i yerā‘am kim

Ḳıyās eyler görenler sür‘atinden bāl ü per yokdur (AE 38b)

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Hemîşe dâne-çîn-i kiştzâr-ı vuşlat ol ammā

Temâyül itme her ḥüba cevāz-ı mu‘teber yokdur (AE 39a)

Şair ilk üç beyitte “nağme”, “turfe” ve “rütbe” kelimelerinin son hecesi ile yalnızca izafet kesrelerinde imale yapmıştır. Son beyitte dört imaleden ikisi

izafet kesresinde biri yönelme hâl ekinde, biri ise “hemîşe” kelimesinin son hecesindedir.

2. ZİHAF

Zihaf, aruzda uzun okunması gereken hecenin kısa okunmasına denir. Uzun sesli heceleri bulunan Arapça ve Farsça kelimeleri aruz kalıplarına uydurabilmek için yapılır. Şairler diğer aruz uygulamalarına (imale, med, ulama vb.) bolca yer verirken zihafı kaçınmaya çalışmışlardır. Çünkü kelimenin kalıbını değiştirerek uzun heceleri kısa okumak; böylece kelimenin aslını ve alışılmış ahengini bozmak, kulağa hoş gelmemekte, üstelik rahatsız etmektedir. Bunun için zihaf imaleye göre büyük yanlışlık sayılmıştır (İpekten, 1994: 139).

Divan edebiyatında şairler, Arapça nisbet, Farsça vahdet masdariyet, meslek, belirsizlik, nisbet, liyakat bildiren îlerde genellikle zihaf yapmışlardır. Arapça nisbet îlerinde şairlerin birçoğu zihaf yapmıştır (Göre, 2007: 410). Zihaf, “fâ’il” vezninde olup üçüncü aslî harfi “ye” olan nakıs kelimelerde, vokal olarak okunan “ye” harfiyle bitip çoğunlukla iki heceli olan sūfi, ya’nî gibi kelimelerde yapılmıştır (Ece, 2015: 545). Sonlarında nisbet “ye”leri bulunduran kelimeler terkibe girdiğinde sondaki nisbet “ye”lerinin uzatılarak okunmaması yani açık hece hükümünde olması çokça rastlanan bir durumdur. Bu da şairlerin bunu bir kusur olarak görmediklerini ortaya koymaktadır (Saraç, 2010: 216). Bu tür zihaf, şiirin akıcılığına ve ahengine yardım etmekte olduğundan kusur addedilmemesi, vezin zarureti olarak değerlendirilmesi gerekir (Karaismailoğlu 2001: 130; Şafak, 2003: 60). Zîver, az da olsa vezin gereği zihaf yapmıştır. Zîver’in zihaf yaptığı beyitler şunlardır:

(mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün)

Görüp gîti-metâ^c-ı Vehbî bendergeh-i nazmı

Nesîc-i kârgâh-ı Nâbî şehri-i Haleb şandım (AE 43a)

(mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün mefâ’ilün)

Olanlar neş’eyâb-ı sâkî bezm-i elest elbet

Dil-i Zîver gibi hem-hâlet-i cām [u] sebû olmaz (AE 39a)

(mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün)

Mü’eddî şeb-i İsrâ netîce-i ma’nâ

İmâm-ı mescid-i Akşâ Muhammed-i ‘Arabî (AE 3a)

(mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün)
Olursa şāhid-i kilik-i fūhūl böyle olur
‘Arūs-ı **ma‘nī**ye naqd-i vūşūl böyle olur (AE 38b)

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)
Semer-i **ma‘nī**yi bir nuḡkla eyler puḡte
Nev-nihāl-i kalemim olsa eger şāḡ-ı vücūd (AE 36a)

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)
Muḡribā zamm idelim **Mūsī**ye kâf-ı kışrı
‘Acemiñ naḡşını alsın şifahānı çalsun (AE 50b)

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)
Ne kadar olsa seyāḡatde yegāne şūfī
Olamaz ‘ışk-ile dūnbāle-rev-i **keştī**-i Nūḡ (AE 35b)

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)
Nev-be-nev bu eḡer-iñ **bākī**-i bünyādına ḡüsn
Çīnedān-ı kereminden vire āb u dāne (AE 52a)

Ziver’in yukarıda örnek olarak verilen beyitlerde zihafı kelimelerin son hecesinde ve imla “ye”sinde yaptığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitte ise zihaf “çerāḡān” kelimesinde “elif” harfinde, ortada yapılmıştır. Asıl kusur olarak nitelenmesi gereken zihaf, bu türden zihaflardır.

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)
Çerāḡān bezmine tāb-āver olup mūm gibi
Kıldı āvīzelerin ‘ıkd-ı mücevher lāle (AE 18b)

İki türlü zihaf vardır: Bunlardan ilki uzun ünlüyü kısa ünlü olarak okumaktır. Diğer zihaf ise med yapılması gereken yerde med yapmamaktır. Uzun ünlülerin kısa ünlü şeklinde okunması metnin edebi değerini düşüren zihaflardır. Oysa med ile okunması gereken yerde med yapmamak metnin edebi değerini düşürmeyen, bir ölçüde hoş görülen zihaflardır (Saraç, 2010: 215-216; İpekten, 1994: 141). Ziver, bu türden zihafa çok fazla yer

vermemiştir. Şair, aşağıdaki beyitlerde vezin gereği med yapmayarak zihaf yapmıştır⁸.

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Değil dervâzesinde nağş bu levn-i zer-**endâ**da

Muğayyel resm-i elvân-ı şuver yâhod Süreyyâdır (AE 52b)

(müfte‘ilün fâ‘ilün müfte‘ilün fâ‘ilün)

Şahid-i ra‘nâ-**sirişt** encümen-ārâ-yı fazl

Bâğ-ı bahâr-ı bihişt bülbül-i **bâğ**ce-serâ (AE 22b)

3. ULAMA (VASL)

Sessiz harfle biten bir kelimededen sonra sesli harfle başlayan bir söz gelirse, sondaki sessiz, ikinci kelimenin seslisine bağlanarak birlikte okunur. Bu uygulamaya aruzda ulama (vasl) denir. Ulama bir aruz kusuru değil, Türkçenin ses akışına uyan bir durumdur. Türkçede bir kelime sonunda ünsüz bulunan bir heceyle bitiyor ve ikinci kelimenin ilk hecesi ünlü ile başlıyorsa okuyuşta bu ünsüz, önüne gelen ünlüyü kendi hecesine alır (Saraç, 2010: 208). Ulama, en fazla yer verilmiş aruz uygulamalarından biridir ve şiirde bir ahenk yaratması bakımından da gerekli sayılmıştır. Ulama yapılacak yerde yapılmazsa kulağa hoş gelmeyen bir kesinti olur. Usta şairler bundan kaçınırlar (İpekten, 1994: 127).

Divan şairlerinin ulama kullanımında dikkati çeken yön, hoş karşılanmamasına rağmen veznin gerektirdiği durumlarda vasl-ı ayn yapmalarıdır. Vasl-ı ayn, sonu ünsüz ile biten kelimenin “ayn” harfi ile başlayan bir kelimeye vasl edilmesidir ki “ayn” Arapçada ünsüz harf olarak kabul edildiği için teoride hoş karşılanmamıştır. Pratikte şairler her zaman bu kurala uymamışlardır. Ancak bunun sıklığı şairler arasında değişmektedir. Örneğin Bâkî (ö. 1600) yalnızca bir defa vasl-ı ayn yapmıştır⁹. Zîver, bir kelimenin kapalı hecesini açmak gerektiği durumlarda bu kelimenin sonundaki ünsüzü kendinden sonra gelen ve “ayn”la başlayan kelimeye ulamada bir beis görmemiştir. Aşağıdaki beyitler şairin vasl-ı ayna yer verdiği örnek kullanımlardır.

⁸ Köksal (2009: 79), iki ünsüzle biten heceden sonra ünsüz geldiğinde med yapılmasına da yapılmamasına da cevaz olduğunu belirtmektedir.

⁹ Kıt’a 21/2 (Küçük, 1994: 447).

(mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün)

Müy-ı miyân-ı yâre ta'arruz iderse de

Tahrîk-i müdan 'âciz olur seng-i kehrübâ (AE 34b)

(müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün)

Ben dağı şebnem şacı virdim 'arūs-ı güle

Ĥāra belā bu yeter çünkü o ĥod-rāydır (AE 36b)

(fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün)

Ķayd-ı bend eyle getir Zīver 'arūs-ı bahtım

Çünkü pāy-ı emelim rişte-i ferĥāldedir (AE 38a)

(mefâ'ilün fe'ilātün mefâ'ilün fe'ilün)

Görünse ĥaṭṭıñ arasından 'arız-ı pür-nūr

Sevād-ı şebden ider ĥurş-ı āftāb zuhūr (AE 38b)

(mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün)

Alup naḳdīne-i şabr u ĥarārın Zīver 'uşşāķıñ

Maṭāf-ı Ka'be-i kūyunda ol meh-rū dolandırmış (AE 40a)

(fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün)

'Āşım-ı nādire-fen saña pesend eyleyerek

Zīver 'ālemde olursuñ giderek mu'ciz-dem (AE 44a)

(mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün)

Ben bildigim keremver ise ol levend-i ĥüsn

Naḳd-i vişālin 'arz ider elbette Zīvere (AE 46a)

(mef'ülü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün)

Ġark-āb-ı baĥr-i ġuṭa-i hecr oldum 'āķıbet

Şebnem-nişār-ı būs-ı leb-i gül-'izār ile (AE 47b)

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)
 Dūr-bīn-i nigehin eyledi hayretle dü-nīm
 İki vech üzre o mähı görüp ‘ayn-ı aḥvel (AE 55b)

(mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün)
 Ne mümkin ‘arż-ı ‘ubudiyyet eyleye şā‘ir
 Nişāb-ı midḥatın itmekde ‘aql-ı küll ola lāl (AE 2b)

(mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün)
 Şeh-nāme-i nazmımdır ‘aceb encümen-ārā
 Firdevsī-ı Ṭūsī-i belāğat var içinde (AE 16a)

(mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün)
 Bir gönce görse bu dil-i āşüfte zār olur
 Mānend-i bülbül ‘ışk-ile derdi hezār olur (AE 24a)

Ulama yapmama konusunda şairlerin tasarrufta buldukları bir kullanım da medli heceden sonra bazen ulama yapmayıp veznin gerektirdiği sayıda heceyi elde etmeleridir. Esasında aruzda ulama her zaman mecburi değildir. Ulama manayı kuvvetlendirecek, sözle vezin arasında bir ahenk meydana getirecekse yapılır (d, 1998: 164; Doğan, 2013: 14-15). Yapılmadığı durumlarda metne ne yönden etki ettiği incelenerek ona göre hüküm verilmelidir (Saraç, 2010: 210). Ulama yapmamak hata değildir. Burada şair yeri geldiğinde ahenkten ziyade veznin gerektirdiği duruma göre hareket etmelidir (Sevük, 1942: 66). Zîver, ulama konusunda veznin gerektirdiği duruma göre hareket eden bir şairdir. Örneğin aşağıdaki beyitte şair “mäh” kelimesini böyle kullanmış, kendisinden sonra ünlü ile başlayan kelimeye ulamayarak med yapmıştır. Aynı beyitte “âh” ve “hüzn” kelimeleri ise kendisinden sonra ünlü ile başlayan kelimelere ulanmıştır. Şair her iki kullanımda veznin gerektirdiği şekilde hareket etmiştir.

(müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün)
 Āh iderek hüzn ile kıldı ḥiṭāb
Mäh aña virmedi aṣlā cevāb (AE 12a)

(müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün)

Yād ile düşdi çü merd-i ğarīb

Olmadı bir dahı güreşmek naşīb (AE 12a)

(mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün)

İdmān-ı *ışk* eylesün şüfiyān ‘abes

Merd-i zükāma bŷy-ı gül-i gülsitān ‘abes (AE 35a)

(mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün)

Şüret-pe~~z~~*ir* olmayup āyine-i emel

Rāh-ı talebde *gerd*-hor-ı *rūz*gār olur (AE 25a)

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Değildir tāze dāğım *bāğ*bān-ı *ışk* ey Ziver

Zemīn-i sīneye beñzer ki tarḥ-ı lālezār itmiş (AE 40a)

Ulama konusunda şairlerin tasarrufta buldukları bir kullanım da ünlüyle bitip ünlüyle başlayan iki kelime arasında ulama yaparak ünlüyü ünlüye vasl etmeleridir (Saraç, 2010: 209). Divan şairlerin yaygın bir şekilde yaptıkları bu tür -n’ola, n’eyler, k’ola, anun’çün- ulama örnekleri halk şiirinde de sıkça görülür. Bu uygulama teskin olarak da bilinmektedir. Teskin, harekeli olan bir harfi cezm ile okumaktır (Düzenli-Bulak, 2018: 159). Mısradaki hece fazlalığını gidermek ve açık hece elde etmek için yapılır. Ziver aşağıdaki beyitte “ne+eyle-” ve “ne+it-” arasında bu türden bir ulama yapmıştır.

(fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün)

Bir büt-i nā-rāma cesbān-ı perestiş olmadım

Ey siphr-i bī-ḥamiyyet **n’eyledim n’itdim** saña (AE 34b)

(fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün)

Kūh-ken bulmadı **k’ide** icrā

Cŷy-ı şirini *tağ*dan ğayrı (AE 31b)

Alışılmamış tarzda teskin örnekleri de vardır. Bunlarda iki ünlünün kaynaşması yoluyla hece düşmesi yapılmaktadır. Ziver aşağıdaki beytinde

vezni mısraya uydurmak için “kilki” ve “oldı” arasında bu türden -kilkoldı- bir hece düşmesine yer vermiştir¹⁰.

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Ruḥâm-ı āstân-ı cāhıdır ‘aks eyledi arza

Yine ḥod tūṭî-i **kilki_oldı**¹¹ sükker-rîz-i istîfâ (AE 19b)

4. MED

Med, çoğunlukla Arapça ve Farsça kelimelerde görülmekle birlikte az da olsa Türkçe kelimelerde de yapılan, kapalı heceyi taşıdığı birtakım özelliklerden dolayı biri uzun, biri kısa iki hece olarak okumaktır. Şairler, iki kapalı hece arasında bir açık heceye ihtiyaç duydukları zaman medden yararlanmışlardır. Medli hecelerin bazı özellikleri vardır. Bu heceler ünsüz ile biten ve kendisinden önce uzun ünlü barındıran hecelerle iki ünsüzle sona eren heceler olmak üzere temelde iki kısma ayrılır. Şairler bir uzun ünlü ve bir ünsüzle kurulmuş hecelerde; bir kısa ünlü ve iki ünsüzle kurulmuş hecelerde; bir ünsüz, kısa ünlü (ünlüden sonra ayn) ve ünsüzle kurulmuş hecelerde; bir ünsüz, kısa ünlü ve iki ünsüzle kurulmuş hecelerde; bir ünsüz, uzun ünlü ve ünsüzle kurulmuş hecelerde medde yer vermişlerdir. Med, imale ve zihafan farklı olarak bir kusur olarak değerlendirilmeyen, daha ziyade ahenk ögesi ve ses unsuru olarak görülen bir uygulamadır (Sevük, 1942: 72; Sılay, 1999: 450; Dilçin, 1999: 14). Med vurgulamak, anlamı pekiştirmek ve abartmak, ünlem ve nida görünümüyle seslenmek isteyen şairin duygusal öğelerin ve sesin yansıtılmasında bile isteye yer verdiği uygulamalardan biridir. (Kaplan, 2018: 874).

Aruz hakkında bilgi verilen kitaplarda meddi uygulamadan çıkarıp bir tasarrufa dönüştüren iki yön vurgulanmıştır: Bunlardan ilki Türkçe kelimelerde med yapılıp yapılamayacağıdır¹². Türkçe kelimelerde med

¹⁰ Ziver şu beytinde de bir teskin örneğine yer vermiştir. Ancak bu örnekte ulamaya dayalı bir hece düşmesi yoktur. Şair “alverdi” yapısında “ı” ünlüsünü düşürerek dört hecelik kelimeyi veznin gerektirdiği üç heceye (alverdi) düşürmüştür.

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Ḥaṭ-ı nev-ḥîzi yâriñ müceb-i luṭf-ı ‘amîm oldı

Ḥicâb-ı lihye **alı_virdi** biraz ḳalb-i selîm oldı (AE 49b)

¹¹ Köksal (2009: 73) hece veya ünlü düşmeli ulama olarak gördüğü bu tür uygulamaların gösteriminde yukarıdaki yolu tavsiye etmiş, tarafımızca da Köksal’ın tavsiye ettiği bu gösterim kullanılmıştır.

¹² Karaismailoğlu (2001: 128), bu gibi durumlarda med yerine imale-i memdude terimini kullanmıştır. Bir tam heceyi hataen bir buçuk hece değerinde kullanmayı imale-i memdude olarak tanımlamıştır.

yapılamayacağını söyleyenler, bu medleri ahenksiz görenler, bunları vezin gereği kabul edenler vardır. Bu konuda olumsuz görüş beyan edenlerden biri olan İpekten (1994: 134), şairlerin Arapça ve Farsça kelimelerde ahengi artırmak için bilhassa med yaptıklarını, Türkçe kelimelerde ise med yapılamayacağını söyler. Meddi şiirde iç uyumu yaratan önemli öğelerden biri olarak gören Dilçin (1999: 14-15) ise bazı tek heceli Türkçe kelimelerde med yapıldığını söyler, ancak bu medlerin aruzda bir kusur olup olmadığı konusunda bir görüş belirtmez. Bu konuya ihtiyatla yaklaşan Saraç (2010: 212), bir ünlü harften sonra sonu ünsüzle biten Türkçe kelimelerde bazen med yapıldığını söyler. Saraç, bu tür medleri olumlu değerlendirmek için medlerin ahenge katkısının yanı sıra anlamla bağlantılı olmasının da gerekliliğini vurgular. Bunun dışında kalan ve sadece vezin gereği yapılan, yapılmak zorunda kalan medleri ise aruz kusuru sayar. Bu uygulamaya diğer araştırmacılardan farklı yaklaşan Taş (2008: 143-156), Türkçe kelimelerde med yapıldığını söyler ve bu kelimelerin aslında uzun ünlülü olduğunu belirtir. Araştırmacı, Arapça ve Farsça kullanımlarda bir kusur sayılmayan ve ahengi artırıcı bir uygulama olarak kabul edilen meddin, Türkçe kelimelerde de aruz açısından bir kusur olarak görülmemesi gerektiğini söyler. Kaplan (2011: 633-647) da bazı Türkçe kelimelerde med yapılmasını, bu kelimelerin bir kısmının Eski Türkçede uzun ünlülü olması ile açıklarken şairlerin bu kelimelerin dışında hece ve ses yapısı bunlarla aynı olan kelimeleri de uzun ünlülü gibi değerlendirdiklerini ve bir genellemeye gittiklerini belirtir. Kaplan, bu kelimelerde her zaman med yapılmamasını, şairlerin bir aruz tasarrufu olarak değerlendirir ve Türkçe kelimelerde meddin beyte ses, ahenk ve anlam olarak olumlu yansımaları olduğunu söyler.

Aruza dair kitaplarda Türkçe kelimelerde med yapılamayacağı söylene de pratikte şairler buna her zaman uymamışlardır. Bu şairlerden biri olan Ziver de yeri geldiğinde Türkçe kelimelerde med yapmıştır. Şair şu beyitte,

(fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün)

Mest-i nāzım **yaşağ**dan ğayrı

Pür-hirāsım **uzağ**dan ğayrı (AE 31b)

hem “yaşağ” hem de “uzağ” kelimelerinde med yaparak veznin gerektirdiği açık heceyi elde etmiştir.

(mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün)

O kuhl-ı çeşme münāsib bu **kaş** lāzımdır

Sipāh-ı ğamzeñe elbette **baş** lāzımdır (AE 37a)

Zîver yukarıdaki beyitte de aynı anda iki Türkçe kelimedede med yapmıştır. Aynı ses ve hece yapısına sahip “baş, kaş” kelimelerinde med yapan şair her iki mısradaki işaret ettiği varlıkları med yoluyla vurgulamıştır. İkinci mısradaki med ayrıca abartma işlevinde kullanılmıştır. Şair aşağıdaki beyitte ise med yoluyla “kul”u işaret ederek sınırlandırmış, “kul” ile göndermede bulunduğu ve ilk mısradaki zikrettiği kendisini vurgulamıştır.

(mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün)

Meşâm-ı Zîveri ta‘îr idüp riyâz-ı ha‘îñ

Dimiş hadîka-i ‘işmetde **kul**böyle olur (AE 38b)

Zîver’in Türkçe kelimelerde med yaptığı diğer beyitler şunlardır:

(müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün)

Gerd-i reh-i mevkibe haq gönül aḥşamdan

Mihr-i ruḥ-ı yâri gör çık seherü’l-aydır (AE 36b)

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)

Cümle etbā‘ına müzdād-ı fazîletde velî

Başbakı kılıdır Zîver anıñ sâyesidir (AE 50b)

Meddi bir tasarrufa dönüştürürken şairler sonu “nün”la biten hecelerde de med yapmışlardır. Aruza dair eserlerde sonu “nun” harfiyle biten hecelerde med yapılmayacağı, yapılan medlerin aruz hatası olacağı söylenece de (İpekten, 1994: 136-137) şairler az da olsa “-ün, -in, -ân” gibi hecelerde med yapmışlardır, dolayısıyla bu medleri yanlış olarak nitelerken dikkatli olmak gerekir (Aksoyak, 2008: 397; Saraç, 2010: 213). Zîver, bu tarz hece yapısına sahip kelimelerde med yaparak tasarrufta bulunmuştur.

(mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün)

Tâb-ı temûza düş-ı taḥammül girāndır

Şayñ libâsıdır gezemez kimse sâdesiz (AE 39b)

Zîver yukarıdaki beyitte aruza dair iki tasarrufta bulunmuştur. İlk olarak veznin gerektirdiği açık hece için “temûz” kelimesinde tahfif yapmıştır. Başka bir deyişle şeddeli kelimeyi şeddesiz okumuştur. Şair ikinci olarak son tefîlede açık heceye ihtiyaç duyduğu için “girān”da kelimenin sonu “nün”la bitmesine rağmen med yaparak tasarrufta bulunmuştur.

(fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün)

Nev-‘arūs-ı fikrim ‘ārīdir hīzāb u vesmeden

Başka hūsn ü ān virmiş ṭab‘ıma āmurzgār (AE 27a)

Yukarıdaki beyitte Ziver iki uygulamaya birden yer vermiştir. Şair ilk mısrada -hoş karşılanmadığı vurgulansa da- vasl-ı ayn yapmıştır. İkinci mısrada da - yine hoş karşılanmadığı belirtilen- başka bir uygulamaya yer vererek sonu “nūn”la biten “ān” kelimesinde med yapmıştır.

Ziver aşağıdaki beyitlerde ise meddin sağladığı ses ve anlamdan faydalanmıştır. İlk beyitte hayranlığının, ikincinde ise -gönül kırıklığının fazlalığının sağladığı- meziyetin derecesini med yoluyla artırmıştır.

(mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün)

Leb-beste vü hayrān hayāl eyledim āhır

Bir beyt-i hīred-sūzı idüp zīver-i maṭla‘ (AE 41a)

(fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün)

Dil şikest oldukça mez‘iyyāt olur efzūter

‘Aks ider yüz vech-ile mir’āt-ı süst-en dām dan (AE 45b)

Ziver’in sonu “nūn”la bitmesine rağmen med yaptığı diğer beyitler şunlardır:

(müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün)

Corbacılık bir qurı ‘unvāndır

‘Ākıbet-i kār peşī māndır (AE 28a)

(mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün)

Şikenc-i ṭurraña vā-bestedir ḥam-ı maḥzūz

Dehān-ı gonceye merhūndur fem-i maḥzūz (AE 40b)

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Dil-i Ferhādı hūn-āğāste-i merg eyleyen āhır

Leb-i şīrīndir yoḥsa degildir ‘illet-i tīşe (AE 47a)

(fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün)

*Şāhb*āz-ı nāḥun-efgen *Erd*şīr-i şaf-şiken

Hün-pālā-yı Peşen ḥaşm-efgen ü rezm-*āşnā* (AE 9a)

(fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün)

Peşşe-i pür-vehne kılsañ *İlk* ta'lim-i neberd

Hemçü şibl-i şīr olur bir *ānda* merdüm-rübā (AE 9a)

(fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün)

H'āb için nessāc-ı diller atlas-ı ger *dūndan*

Eylemiş āmāde bir bālīn-i zerrīn pūd u tār (AE 27b)

(fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün)

Dönemez bir daḥı dülāb-ı felek 'ahdinden

Va'd-i kem *mūn* degildir hele bu va'di saña (AE 29b)

5. TEŞDİD

Şiirde vezin zaruretiyle telaffuzda yapılan bir değişiklik olan teşdid, kelimenin şeddesiz olan bir harfini şeddeli okumaktır. İmale, Arapça ve Farsça kelimelerin son hecelerinde ve çoğunlukla da hâ-i resmîyede yapılmıştır. Şairler ilk hecesi açık olan bir kelimedede teşdid yaparak açık heceyi kapalıya dönüştürmüşler, bu yolla vezni de sağlamışlardır. Ziver, şiirlerinde teşdide de yer vermiştir.

(fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün)

Mār-ı pīçide ḥilālinden olur teb-lerze

Güşmāl eyler isem ejder-i **de(r)rende** hemān (AE 50b)

Şair yukarıdaki beytinde ilk hecesi açık olan Farsça “derende” kelimesinde teşdid yapmış, açık heceyi kapalı heceye dönüştürmüştür.

(mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün)

Şe(k)ker-çekān dır diyemem lezzet-i leben

Būs itmedikçe anda leb-i dil-rübāy ben (AE 44b)

Ziver bu beytinde iki yerde tasarrufta bulunmuştur. Şair ilk olarak “şeker”de

teşdid yapmıştır. Daha sonra ise teoride med yapılmayacağı söylenen sonu “nûn”la biten “çekân”da vezin zaruretiyle açık hece elde etmek için med yapmıştır.

(fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

Yohsa habs eyler [a]nı şîşelere şeyh-i ‘atîk

Şekl-i **per(r)î** idemez halkı müsahhar lāle (AE 18b)

Divan şairlerinin teşdid yaptıkları kelimeler benzerlik arz eder. Şairler daha çok “ümîd, per, der, zer, şeker” gibi Farsça kelimelerde teşdide yer vermişlerdir. Ancak Ziver yukarıdaki beytinde çok sık teşdid yapılmayan, “perî” kelimesinde teşdid yapmıştır¹³. Ziver’in teşdid yaptığı diğer bir kelime de “ümîd”dir. Şair bu kelimedede vezin zaruretle 15 defa teşdide yer vermiştir.

(mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün)

Bî-tâb olurum görmesem ey gurre-i **ü(m)mîd**

Her zerre-i mihr olsa fûrûg-âver-i rü’yet

6. TAHFİF

Teşdidin zıttıdır. Vezin zaruretiyle telaffuzda yapılan bir değişiklik olan tahfif, kelimenin şeddeli olan harfini şeddesiz okumaktır. Şairler ilk hecesi kapalı olan bir kelimedede tahfif yaparak kapalı heceyi açık heceye dönüştürmüşler, bu yolla vezni de sağlamışlardır. Ziver, şiirlerinde tahfife de yer vermiştir.

(mef‘ülü fā‘ilâtü mefā‘ilü fā‘ilün)

Olma firîb-hürde-i ârâyiş-i dü-kevn

Pîrân-ı ‘ışka zînet ü zîb-i **dükân** ‘abes (AE 35a)

(mefā‘ilün fe‘ilâtün mefā‘ilün fe‘ilün)

Ne deñlü hışb u rehâ olsa kâle-i ümmîd

Yine **dükân**-ı vişâle kumâş lâzımdır (AE 37b)

Şair yukarıda farklı iki beyitte aynı kelimeye yer vermiştir. İlkinde tahfif yaparak açık heceyi elde eden şair ikincisinde ise vezin gerektirmediği için kelimenin telaffuzunda bir değişiklik yapmamıştır.

¹³ Divanın iki nüshasında da “perî” kelimesinde (.) harfinin üzerine şedde işareti konulmuştur.

(mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün)
 'İzār-ı göncede mānende-i **dür**-i nā-yāb
 Sırışk-i bülbülü **zann** itme şebnem-i maḥzūz (AE 40b)

Şair bu beytinde şeddeli iki kelimedenden birinde (dür) vezin gereği şeddeyi kaldırarak istediği açık heceyi elde ederken diğerinde (zann) bir değişiklik yapmamıştır. Zîver'in tahfif yaptığı bazı beyitler şunlardır:

(mef'ülü mefā'ilün fe'ülün)
 Kādre iricek **şaf**-ı 'ibāde
 Gök kapuları olur güşāde (AE 23b)

(mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün)
 Naẓm-āver olan şā'ir-i ber-ceste-taḥayyül
 Tekşir-i sevād-ı **hat**-ı şirāzeyi n'eyler (AE 36b)

(mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün)
 Olur güşāyiş-i ṭab'a sebeb temāşası
 Virir sevāhile revnaḳ kaçan **yem**-i maḥzūz (AE 40b)

(mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün)
 Ben mıṣra'-ı mevzün-ı **kad**-i yāri begendim
 Ol kıṭ'a benim cedvel-i āğūşuma lāyık (AE 42a)

(mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün)
 Cemād-ı serd olur hecr ile dil 'ahd-i **temüz** olsa
 Eser bād-ı semüm-ı berd gāhī rāst gāhī kec (AE 35b)

7. TAHRİK

Aruzda telaffuzda yapılan bir değişikliktir. Hece ekleme olarak da bilinen tahriki Düzenli-Bulak (2018: 157) şöyle tanımlamaktadır: “Vezin zaruretiyle esas harekesi sakin olan bir harfi, harekelendirme yoluyla hece eksikliğini gidermek veya kapalı heceyi açık heceye dönüştürerek ihtiyaç duyulan sayı ve nitelik hece oluşturmak anlamına gelir.” Tahrik tanımında da belirtildiği gibi hece elde amacıyla yapılmaktadır. Esasında tahrik yapılan kelimeler medli

hece yapısına sahip kelimelerdir. Bu heceler medli hâlleriyle bir kapalı bir açık heceden oluşur. Ancak şairler tam tersi bir dizilimle bir açık bir kapalı heceye ihtiyaç duyduklarında Arapça ve Farsçadan alınma bu kelimeleri günümüzdeki imlasıyla kullanmışlardır. Ziver'in şiirlerinde asıl aruz tasarrufu budur. Ziver; dehr, bezm, leyl, zahm, kibr, nazm, nukl, rezm gibi kelimelerde tahrik yapmıştır¹⁴. Şairin bilinçli bir şekilde vezin zarureti ile yaptığı bu tasarruflar dikkate alınmadığı zaman şairin vezin kullanımını için “vezin çıkmıyor, vezin tutmuyor, vezin hatası...” gibi uyarılarda bulunulup yanlış hüküm verilecektir.

(müfte[‘]ilün fâ[‘]ilün müfte[‘]ilün fâ[‘]ilün)

Haşma olur rûz-ı **rezm** bâ[‘]is-i telh-i **bez(i)m**

Eylese ‘azm ü **cez(i)m** ol şeh-i tîr-âzmâ (AE 22a)

Yukarıdaki mısra şairin veznin gerektirdiği hece sayısını elde etmek amacıyla benzer imla ve telaffuzda olan kelimelerde farklı tasarruflarda bulunmasına ilginç bir örnektir. Şair iç kafiyeye yer verdiği musammat şiirinde tef'ile sonlarına denk gelen ve iç kafiyeyi oluşturan “rezm, bezm, cezm” kelimelerinden ilkinde herhangi bir uygulamaya yer vermemiştir. Diğer iki kelimenin ise orijinal telaffuzunu değiştirip tahrik yapan şair böylece veznin gerektirdiği fazladan açık heceleri elde etmiştir. Bu örnek aslında şairin vezni mısraya tatbik ederken mısrada ne gibi değişiklikler yaptığına dair karakteristik bir örnektir.

(mef[‘]ülü fâ[‘]ilâtü mefâ[‘]ilü fâ[‘]ilün)

Tâ cām-ı Cemden ‘ahd-i mey-âşâm böyledir

Çekdik ayağı meykedenen kaldı bu **bez(i)m** (AE 43b)

Yukarıdaki beyitte Ziver imale, med ve ulama (vasl-ı ayn) gibi bilindik ve yaygın aruz uygulamalarıyla vezni sağlamaya çalışmıştır. İlk mısrada vasl-ı ayn ve medde yer veren şair ikinci mısrada imale yapmıştır. Şair bunlara ek olarak ikinci mısranın son tef'ilesinde vezin gereği açık hece elde etmek için Farsça “bezm” kelimesine hece eklemiş, telaffuz bakımından tasarrufta bulunmuştur.

(müfte[‘]ilün müfte[‘]ilün fâ[‘]ilün)

Micmer-i cânında yanarken buhûr

Nışf-ı **ley(i)**lde o **meh** itdi zühûr (AE 12b)

¹⁴ Tahrik, Ziver'in çağdaşı diğer şairlerde de vardır. Mazioğlu (2012: 125) Nedim, Sâbit, Kâmi, Vehbî gibi şairlerde de görüldüğünü belirttiği bu uygulamayı şairlerin kelimeleri halk gibi kullanmaları olarak görmüş ve “kaide kırıcılık” olarak nitelendirmiştir.

Zîver bu beytinde de vezni sağlamak için farklı uygulamalara yer vermiştir. Şair, ilk mısradaki herhangi bir uygulama ve tasarrufla bulunmazken ikinci mısradaki önce Arapça “leyl” kelimesinde tahrik yapmış, hece ekleyerek veznin gerektirdiği açık heceyi elde etmiştir. Bulunma hâl eki ile geçmiş zaman ekinde imale yaparak açık heceyi kapatan şair, medli hece yapısına sahip olan Farsça “mâh” kelimesinden “elif”i atarak kelimeyi önce tek kapalı hece hâline getirmiş, sonra da kendisinden sonra gelen ve ünlü ile başlayan kelimeye ulayarak veznin gerektirdiği açık heceyi elde etmiştir.

(fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün)

Nâle itmezdi **zah(i)m**-horda-i hecriñ **n’oldı**

Yoğsa cerrâh-ı felek yarasına sem mi kodi (AE 51a)

Yukarıdaki beyitte de şair aruz veznini sağlarken imalenin yanı sıra zıt iki farklı yola başvurmuştur. Şair Farsça “zahm” kelimesine hece ekleyerek kelimedeki biri açık biri kapalı iki hece elde etmiştir. Böylece veznin gerektirdiği fazladan hece tahrik yapılarak sağlanmıştır. İkinci olarak ise son tefilede fazladan ortaya çıkan hecenin sebep olacağı vezin hatasının önüne geçmek için ünlü, ünlüye ulanmış, başka bir deyişle teskin yapılarak hece sayısı azaltılmıştır. Her iki uygulama da şairin mısrayı vezne uydurmak için yaptığı tasarruflardır. Zîver’in hece ekleyerek aruz tasarrufu yaptığı diğer beyitler şunlardır:

(mef‘ülü mefā‘ilün fe‘ülün)

Āfât u havâdis-i **deh(i)**rden

Hıfz eyle eyâ cenâb-ı hâzret (AE 16a)

(müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün)

Maşlahatı sū³-i **deh(i)**rden füzün

Ŧutduğı yol mağz-ı belâdet-nümün (AE 28a)

(fe‘ilâtün mefā‘ilün fe‘ilün)

Dir‘-i zerrîniñ **rez(i)**mgehde

‘Aksidir ahterân-ı tâb-efzâ (AE 4b)

(mef‘ülü fā‘ilâtü mefā‘ilü fā‘ilün)

Ümmîd-i neş’edir bu **bez(i)**mgâhdan murâd

Şunmaz piyâle-i meyi pîr-i muğân ‘abes (AE 35a)

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)

Geldi münşî-i debistân-ı **kuđ(u)s** didi baña

Söyle Ziver yine sensin bunu tanzîme maħal (AE 55b)

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)

Nađ-i cān ise ğaraz būs-ı lebiñ ketm itme

Ĝayet-i merg-i **zah(i)m**-ħorda bir içim şudur (AE 36b)

(mef‘ülü mefā‘ilü mefā‘ilü fe‘ülün)

Olduđca nihān eyle **zah(i)m**-ħo[r]de-i ‘ışkı

Ẓann itme řabîb-i felegi aña em eyler (AE 28b)

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Zır(i)h-püş olsa şat şat řāhid-i ma‘nā dü-nîm eyler

İder řamşām-ı kilkin men‘ iderse cennetü’l-esmā (AE 51b)

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Ȓılısm-ı genc-i ‘irfānım ki şemşîr-i zebānımdam

Zah(i)mdār olmadık var ise Ziver rāygān göster (AE 37a)

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Zah(i)mdārım zebān-ı āšnādan tābe-rüstāhîz

Bu tîr-i cān-ğüdāza ħā’il olmaz cennetü’l-esmā (AE 17b)

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Rařam-senc-i yekün mışra‘-ı mevzün-ı **naz(i)m** olsa

Beyāz-ı řafħa-i ma‘nāya eyler vāridāt inşā (AE 51b)

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Şub(u)h řann itme řarħ-ı sînem üzre pençe-i yārîñ

Hilāl-i yek-şebe şeş-pāre oldu reşk-i sākından (AE 45b)

(mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün)
 Dil ārām eylemez her şahn-ı bāğın şāhsārında
 Meger lezzet-**bağ(i)ş** āmāl ola her berg ü bārında (AE 48a)

(mefā'īlün fe'īlātün mefā'īlün fe'īlün)
 Berāy-ı nefis u **kib(i)r** çihre-sāy-ı hāk oldum
 Fitīle sūz-ı çerāğ-ı niyāz olup tekrār (AE 13b)

(fā'īlātün fā'īlātün fā'īlātün fā'īlün)
 Çeşmi bādām-ı muğaşşerveş nemek-pāş-ı **nuğ(u)l**
 La'li sūkker-rīz-i gerd-i sofrā-i bezm-i kibār (AE 27b)

(fā'īlātün fā'īlātün fā'īlātün fā'īlün)
 Mā-cerā-yı Kerbelādan dāğ-ber-dil olmasa
 Bu **sür(u)h** olmaz idi ceyb-i kabā-yı ehl-i hāl (AE 42b)

8. TENKİS

Mısrayı vezne uygun hâle getirmek için yer verilen uygulamalardan biri olan tenkis, aruzda bir kelimededen vezin gereği harf eksiltmek demektir (Düzenli-Bulak, 2018: 163). Şairler medli heceyi tek hece hâline getirmek, fazla heceyi atmak ve bu yolla açık hece elde etmek amacıyla tenkise müracaat etmektedirler. Tenkis iki şekilde yapılmıştır: Bunların ilkinde bünyesinde uzun ünlü barındıran bir kelimenin tenkis yapılacak hecesinde bu uzun ünlü atılmıştır. Zîver aşağıdaki beytinde “gāh” kelimesinden “elif”i atarak medli olan kelimeyi tek hece hâline getirmiş, daha sonra da söz konusu kelimeyle Farsça izafet yaparak kelimedden açık hece elde etmiştir. İkinci beyitte ise “siyāh” kelimesinin bünyesindeki “elif”i atarak medli heceden tek kapalı hece elde etmiştir.

(mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün)
 Sürūd-ı cān-güdāzım hem-dem-i şūr oldı gitdikçe
 Cihān maḥşergeh-i şahrā-yı pür-şūr oldı gitdikçe (AE 46a)

(mef'ülü mefā'īlü mefā'īlü fe'ülün)
 Mesrūr-ı şeb-i nağd-i visāl olduğum eyyām
 Eyerler eyā baht-ı **siyeh** bir dahı 'avdet (AE 35a)

Tenkise dair örnekler aruz incelemelerinde tahfif veya kasr başlığı altında görülmektedir. Tahfifte şeddeli bir harfi şeddesiz okumak esastır, tenkiste ise kelimenin bünyesinden bir harf atılmaktadır. Tenkis, Farsça kelimelerde sıkça yer verilen bir uygulamadır: māh/meh, gāh/geh, šāh/šeh, rāh/reh, günāh/güneh...

Tenkisin diğer yapılma şeklinde de kelimenin bünyesinden bir harf atılması esastır. Ancak bu, kelimenin hece sayısında bir değişiklik meydana getirmez. Bu tasarruf daha çok kelime başında yapılmış, kapalı olan heceyi açmak için şairler baştaki harfi atarak kelimeye hareke vermişlerdir. Tenkisin bu şekli de tahfif veya kasr başlığı altında ele alınmış olsa da tenkis her iki uygulamadan farklılık arz etmektedir. Ziver, Eflātūn/Felātūn, İstanbul/Sitanbul¹⁵, Isfahān/Sıfahān kelimelerinin ilk hecesindeki “elif”i atarak tenkis yapmıştır.

(fe‘ilātūn fe‘ilātūn fe‘ilātūn fe‘ilūn)

Fem-niṣīn oldı **Felātūn**-ı hikem-sāz gibi

Gizlenüp çıkmadı merdān-ı Hudā meydāna (AE 52b)

(mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilūn)

Hāk-i **Sitanbula** hevesiñ vechi var imiş

Ġurbetde līk olur imiş āšnā lezīz (AE 36a)

¹⁵ İstanbul/Sitanbul kelimesinin imlası noktasında araştırmacılar arasında bir tutarsızlık vardır. Kelimeyi “İstānbül” şeklinde yazarak kelimenin ikinci ve üçüncü hecesini uzun ünlü olarak gösteren araştırmacılar çoğunluktadır. Ancak kelimenin bu şekildeki yazımının bazı şairlerde aruz veznine uymadığı görülmektedir. Her şeyden önce kelimenin son hecesi uzun ünlü ile yazılırsa söz konusu hece medli olmaktadır. Bu durumda heceyi bir buçuk hece olarak okumak gerekir. Hecede med yapılmadığında bu sefer de zihaf ortaya çıkacaktır. İkincisi Ziver’in bu örneğinde de görüldüğü gibi şairler İstanbul’a ünlü ile başlayan bir ek getirdikleri zaman son heceyi açık kabul etmişlerdir. Şayet bu hece kapalı kabul edilirse de zihaf yapma mecburiyeti ortaya çıkmaktadır.

(mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilūn)

‘Ālī Akındıburnına benzer Sitanbulun

Bīnümle iki dīde-i giryān akındısı (Aksoyak, 2018: 1202)

(mefā‘ilūn fe‘ilātūn mefā‘ilūn fe‘ilūn)

‘Aceb ki lālesinüñ dāğı yok derūmında

Sitānbul olsa n’ola dāgdār-ı Magnīsā (Bilkan, 2011: 147)

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)

Muṭrib-i bezme ‘acem naḫşın alup çaldırdık

Şifahān eyleyerek nağme-i ṭanbūrı bu şeb (AE 35a)

Şair, son örnekte musiki ile ilgili unsurları birlikte kullanırken Isfahan’a yer vermiştir. Kelimede vezin gereği tenkis yapan şair bunu anlam ile de ilgili hâle getirmiş, kelimeye “safā” çağrışımı yüklemiştir. Böylece beyitte bir yandan tamburun Isfahan makamında çaldığı söylenmiş, diğer yandan tamburun sesinin verdiği neşe ve gönül şenliği vurgulanmıştır.

Ziver’in şiirlerinde daha önce örneğine rastlamadığımız tarzda bir harf eksiltme uygulaması daha mevcuttur ki söz konusu uygulamada şair kelime sonunda ünsüz olan h (ه) harfini telaffuzda ünlü gibi değerlendirmekte, böylece kapalı heceyi açarak veznin gerektirdiği açık heceyi elde etmektedir. Aşağıdaki üç beyitte Farsça “rūbeh” (روبه) kelimesinde bu tasarrufu görmek mümkündür.

(mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün)

Şihāb-ı dūd-ı āhım çekdi rāh-ı ‘ışka zencire

Raḫīb-i **rūbe**-siret yol bulur mı bend-i teşhīre (AE 46b)

(fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün)

Bīşezār-ı suḫanıñ şīr-i neri Ziverdir

Görse vehminden olur **rūbe**-meniş teb-lerze (AE 47b)

(müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün)

Rūbe-şifat pīşrev olup cevān

Dāğ yolun gösterir idi hemān (AE 11b)

9. İMLADA DEĞİŞİKLİK

Buraya kadar zikredilen uygulama ve tasarruflar daha çok kelimenin telaffuzunda yapılan değişiklikleri ihtiva etmekteydi. Bu başlık altında ise Ziver’in veznin gerektirdiği heceyi elde etmek için kelimenin imlasında yaptığı iki sıra dışı değişiklik değerlendirilecektir.

(müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün)

Zulmet-i hecr ile Ḳays ‘āleme rūs **vāy**dır

Leylede şūret viren **āyñe**-i **ay**dır (AE 36b)

Yukarıdaki beyitte şair birçok uygulamayı birlikte yapmıştır. İkinci tefilede “ile” edatının ilk hecesinde imale yapan şair, hemen devamında vasl-ı ayna yer vermiştir. İlk mısrada son tefilede ise “rüs-vây” kelimesi medli kullanılmıştır. İkinci mısrada da uygulamalara devam eden şair mısra başında “Leylâ/Leyli” kelimesine yer vermiştir. Divanın üç nüshasında da söz konusu kelime hurûf-ı med olan harf yazılmamış, kelime (ليله) şeklinde yazılmıştır. Şair, bu yazımla kelimenin imlasını değiştirmiştir. Bunu yapma sebebi ise vezin gereği açık heceye ihtiyaç duymasıdır. Şayet şair bu yola başvurmamış olsaydı hurûf-ı med harfinde zihaf yaparak kusur işlemiş olacaktı. Şairin mısrada tasarrufları yalnız bununla sınırlı değildir. Şair, son tefilede veznin gerektirdiği fazladan heceyi elde etmek için Türkçe “ay” kelimesinde de med yapmıştır. Söz konusu mısrada diğer divan şairlerinin de bazen zihaf yaptığı “âyine” kelimesinde zihaf yapmıştır.

(fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün)

Yâ çerâğ it ‘abd-i nâ-kâmı ya istihdâm kıl

Baňa bā-vefķ-ı merām ancaķ budur neşr-i sehā (AE 9b)

Yukarıdaki beyit şairin divanının iki nüshasında vardır. Her iki nüshada da mısra başındaki “yā”, elifle (ي), mısra ortasındaki “ya”, güzel he (يا) ile yazılmıştır. Şair, kelimelerin imlasını aruza göre belirlemiştir. İlk tefilede mısra başında kapalı hece olması gerektiği için uzun ünlü ile yazılan kelime, mısra ortasında açık heceye denk gelince kısa ünlü ile yazılmıştır.

SONUÇ

Ziver, aruzu tatbik ederken çeşitli uygulamalara yer vermiştir. Bu uygulamaların bir kısmı her klasik şairde görülen imale, zihaf, med ve ulama gibi uygulamalardır. Bunların yanı sıra şair mısrayı aruza uydurmak amacıyla imlada ve(ya) telaffuzda tasarrufta bulunmuştur. Uygulama ve tasarruflarla şair veznin gerektirdiği açık ve(ya) kapalı heceyi elde etmiş, mısradaki hece fazlalığını ve(ya) eksikliğini gidermiştir.

Ziver, Türkçe kelimelerin herhangi bir hecesinde, izafet kesresinde ve atıf vâvında ise yaygın bir şekilde imale yapmıştır. Şair, Arapça ve Farsça kelimelerin ise son hecesinde az da olsa imaleye yer vermiştir. Medli hecelerde hecenin tabii yapısı gereği medde yer veren şair, teoride med yapılamayacağı söylenen sonu “nûn”la biten hecelerde ve Türkçe kelimelerde yeri geldiğinde med yapmıştır. Medli hece kendisinden sonra ünlü ile başlayan bir kelime

geldiği durumlarda bu özelliğini kaybedebilir. Şair bu gibi durumlarda da veznin gerektirdiği şekilde hareket etmiş, yeri geldiğinde ulama yerine meddi tercih etmiştir. Ziver, aruzda bir ahenk ögesi olarak görülen ulamaya da sıkça yer vermiştir. Ulama yaparak sonu kapalı olan heceyi açmış, ayrıca medli heceyi normal hece (tek ve kapalı hece) hâline getirmiştir. Ulamayı sadece ünsüzle biten bir heceyi ünlü ile başlayan bir kelimeye ulayarak değil bazen ünlüyü ünlüye ulayarak da yapmıştır. Şair, böylece veznin gerektirdiği hece sayısını elde etmiştir.

Ziver az da olsa aruzda büyük bir kusur olarak kabul edilen zihafa da başvurmuştur. Şair, Arapça nisbet îlerini barındıran hecelerde, “fâ’îl” vezninde olup üçüncü aslî harfi “ye” olan nakıs kelimelerde, vokal olarak okunan “ye” harfiyle bitip çoğunlukla iki heceli olan kelimelerde ve sonunda nisbet “ye”leri bulunduran kelimeler terkibe girdiğinde sondaki nisbet “ye”lerinin zihaf yapmıştır. Şair, medli hecede medde yer vermeyerek de zihaf yapmıştır.

Ziver, hece (harf) ekleyerek ve hece (harf) eksilterek de vezni sağlamak için bazı tasarruflarda bulunmuştur. Arapça ve Farsça kelimelere telaffuzda bir ünlü ekleyen şair “zahm, bezm, rezm, subh, nukl” gibi kelimeleri Türkçedeki okunuşlarına göre telaffuz etmiştir. Böylece bu tarz kelimelerin ilk hecesinde veznin gerektirdiği açık heceyi elde etmiştir. Ziver, açık hece elde etmek için bazen “İstanbul, İsfahân” gibi kelimelerin başındaki harfi bazen de “gâh, mâh” gibi kelimelerin ortasındaki harfi atmıştır. O, şahsî bir tasarrufta bulunarak “rûbeh” gibi son harfi güzel he olan bir kelimedede söz konusu harfi imla harfi gibi değerlendirip “e” sesinin karşılığı olarak kullanmış, böylece kapalı heceyi açarak açık hece elde etmiştir. Bazen de “hatt, dürr” gibi kelimelerde şeddeli harfi şeddesiz okuyup bu kelimelerle tamlama kurarak açık heceyi elde etmiştir. Ziver, kapalı hece elde etmek istediğinde de telaffuzda değişiklik yapmış, “şeker, perî” gibi kelimelerde şeddesiz harfi şeddeli okumuştur. Bunu bir kelimenin imlasını değiştirerek de yapmıştır. Kelimenin açık olan hecesine imla yoluyla kapalı göstermek isteyen şair kelimeye uzun ünlü eklemiştir. Şayet kelimenin kapalı olan hecesini açmak istiyorsa da imlada değişiklik yapmış, bu yolla zihafı kurtulmak istemiştir.

Sonuç olarak Ziver mısrayı vezne uydurmak için gerek imlada gerekse telaffuzda türlü değişiklikler yaparak tasarrufta bulunmuştur. Klasik şiirde aruzun seyrini tam olarak izleyebilmek için bu türden çalışmalar yoluyla şairlerin aruza dair tasarrufları ortaya çıkarılmalıdır. Ancak bu yolla Türk aruzunun esasları belirlenebilecektir.

KAYNAKÇA

AKSOYAK, İ. Hakkı (2008). “Osmanlı Şairlerinin ‘Aruz Tasarrufları’ ve Araştırmacıların Gereksiz Müdahaleleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 3/6, p. 59-74.

AKSOYAK, İ. Hakkı (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Divânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html>

BANARLI, Nihâd Sâmi (1998). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C. 1, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

BİLKAN, Ali Fuat (2011). *Nabi Divanı I*, 2bs., Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇETİN, Nihad M. (1991). “Arûz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C: 3, s.s. 424-437.

DİLÇİN, Cem (1999). *Türk Şiir Bilgisi*, 5. bs., Ankara: TDK Yayınları.

DİLÇİN, Cem (2010). *Fuzulî'nin Şiiri Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

DOĞAN, Ahmet (2013). *Açıklamalı ve Örneklî Aruz Bilgisi*, 2. bs., Ankara: Akçağ Yayınları.

DÜZENLİ, Mesut Bayram (2017). “Kıyasa Muhalefet: Şairlerin Aruz Tasarruflarına Mukayeseli Bir Bakış”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi MUTAD*, C: IV, S: II, s.s. 387-416.

DÜZENLİ, Mesut Bayram; BULAK, Şahap (2018). “Aruz Vezninin Türk Şiirine Tatbikinde Başvurulan İmlâ/Telaffuz Tasarrufları ve Mahiyetleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi SUTAD*, S: 43, s.s. 145-171.

ECE, Selami (2015). *Klasik Türk Edebiyatı Araştırma Yöntemleri (I-II)*, Erzurum: Eser Basın Yayın Dağıtım Matbaacılık.

ERDEM, Sadık (1994). *Râmiz ve Âdâb-ı Zuraîfâ'sı*, Ankara: AKM Yayınları.

EKİNCİ, Ramazan (2017). *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Erişim tarihi:

09.02.2019 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-194287/vefeyat-i-ayvansarayi.html>

GÖRE, Zehra (2007). “Adni Dîvânı’nda Ahenk Unsurları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 2/4, p. 405-422.

İLAYDIN, Hikmet (1997). *Türk Edebiyatında Nazım*, 6. bs., Ankara: Akçağ Yayınları.

İPEKTEN, Halûk (1994). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

KAPLAN, Hasan (2011). “Bazı Türkçe Kelimelerde Mede Dair Düşünceler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 6/4, p. 633-647.

KAPLAN, Hasan (2017). “Fuzûli’nin Gazellerinde Aruz Uygulamaları: Fuzûli’nin İmâle Kullanımının Bâki’yle Mukayesesi”, *Route Educational and Social Science Journal*, Volume: (4)7, p. 390-429.

KAPLAN, Hasan (2018). “Fuzûli’nin Gazellerinde Aruz Uygulamaları: Fuzûli’nin Med Kullanımının Bâki’yle Mukayesesi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi TEKE*, S: 7/2, s.s. 837-876.

KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan (2001), *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.

KILIÇ, Atabey (2007). “Sultan Veled’in Türkçe Şiirlerinde Aruz Kullanımı”, *Klasik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Turkish Studies Publication Series-III, Ankara, s.s. 442-453.

KILIÇ, Atabey (2008). “Aruz İmlâsı Üzerine Notlar”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume: 3/6, p. 471-487.

KILIÇ, Filiz (2017). *Şefkat Tezkiresi (Tezkire-i Şu’arâ-yı Şefkat-i Bağdâdî)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Erişim tarihi: 09.02.2019

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-194367/sefkat-tezkiresi-tezkire-i-suara-yi-sefkat-i-bagdadi.html>

KÖKSAL, Fatih (2009). “Metin Neşrinde Vezinle İlgili Problemler, Bazı Tespit ve Teklifler”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S: 3, s.s. 63-86.

KÜÇÜK, Sabahattin. (1994). *Bâkî Divanı*, Ankara: TDK Yayınları.

LEVEND, Ağâh Sırrı (2015). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, 2. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.

MAZIOĞLU, Hasibe (2012). Nedim’in Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler, 3. bs., Ankara: Akçağ Yayınları.

ÖZTÜRK, Furkan (2018). *Tezkire-i Silâhdâr-zâde*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Erişim tarihi: 09.02.2019 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-209345/tezkire-i-silahdar-zade.html>

PALA, İskender (2000). “İmale ile Med Arasında Bir Hata”, *İlmî Araştırmalar*, S: 10, s.s. 107-112.

SARAÇ, M. A. Yekta (2010). *Klâsik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*, 3. bs., İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

SEVÜK, İ. Habib (1942). *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

SILAY, Kemal (1999). “Müzik-Edebiyat Eleştirisi ve Divan Şiiri”, Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler, (Haz: Mehmet Kalpaklı), İstanbul: YKY.

ŞAFAK, Yakup (2003). *Aruz Terimleri*, Konya: Saye Yayınları.

TAŞ, Hakan (2008). “Klasik Türk Şiirinde Türkçe Sözcüklerde Med”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S: 19, s.s. 143-156.

TUMAN, Mehmed Nail (2001). *Tuhfe-i Nâ’îlî Divan Sairlerinin Muhtasar Biyografileri*, (Haz: Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara, Bizim Büro Yayınları.

Ziver Ahmed. Divan, Millet Ktb., Ali Emiri Efendi, No: 189.